

5. prednáška

Spor o existenciu univerzálií

t. j. o vzťahu myslenia a skutočnosti

- Úvod
- Historické východiská problematiky
- Historické míľniky problematiky
- Príloha: Porfýriov strom
- Literatúra

Úvod

V akom zmysle možno povedať, že nejaká entita, pojem alebo termín sú spoločné viacerým jednotlivinám? Ako si vysvetliť zhodu vecí na základe spoločnej vlastnosti?

Na základe čoho vypovedáme o veciach spoločný predikát?

Formulácia týchto otázok je spojená s odkazom Platóna a Aristotela, ktorý sa u neskorých antických novoplatonikov prejavil v tendencii syntetizovať učenie obidvoch filozofov. Tzn., že historické východiská tejto problematiky v stredoveku sú spojené s odkazom Platóna a Aristotela. Pre tento stredoveký spor však významnú úlohu zohral aj Porfýrios svojim dielom *Eisagogé* (Úvod k štúdiu Aristotelovho diela *Kategórie*).

Historické východiská problematiky

- Aristoteles: *O vete/O vyjadrovaní /De interpretatione*, 7. kapitola: „Veci sa delia na všeobecné a jednotlivé; všeobecným rozumiem to, čo sa prirodzene vypovedá o viacerých veciach, jednotlivým to, čo nie; napr. „človek“ patrí k všeobecnému, „Kallias“ k jednotlivému (17a39-b2).
- Aristoteles: *Kategórie*, 3. kapitola: „Druhými podstatami¹ sa nazývajú druhotné tvary, v ktorých sú zahrnuté podstaty v prvom zmysle, tieto druhy aj ich rody“ (2a13 – 15).²

---

¹ Scholastickému výrazu „substancia“ (podstata) zodpovedá u Aristotela grécke „úsia“, a to predovšetkým „proté usia“ prvá podstata. Platónska usia bola v scholastike chápaná skôr ako esencia. Podľa De Vriasa sú to síce príbuzné pojmy, nemožno ich však zamieňať. Podrobnejšie v *Základní pojmy scholastiky*.

² Čo je to kategória? To, čo robí vec tým, čím je. A to je vlastne dvojaké: a) to, čo možno odpovedať na otázku, čo sa vyjadruje všeobecným pojmom, rodovým a b) to, čo tejto konkrétnej jednotlivéj veci práve tak jednotlivito patrí a je vyjadrované druhovým rozdielom. Človek je slovo vlastniace živočích. Živočích je to, čo možno odpovedať na otázku, čo je človek. Ak budeme vypovedať o tomto niečom, budeme vlastne vypovedať o jeho bytí. Napr. Človek je živočích. To čo vypovedá o bytí, čo poukazuje na vlastnosti bytia, nazval Aristoteles *KATEGÓRIA*. Kategória = čo-vec-je.

- Aristoteles: *Metafyzika*, 7. kniha: „...je nemožné, aby podstatou bolo niečo, čo sa vypovedá všeobecne. Pretože prvá podstata je vlastná jednotlivej veci a niečím, čo nepatrí inému, zatiaľ čo všeobecno je spoločné (1038b9 – 12).
- Aristoteles: *O duši*, 2. kniha, 5. k. „...činnosť vnímania smeruje k jednotlivinám, vedenie však k všeobecninám, ktoré sú akosi v duši samotnej (417b22 – 24).

Aristotelove výroky prinášajú široké pole možných interpretácií, ktoré možno považovať za relikty Platóna. Tento platónsky prvok v Aristotelovom myslení zásadne určuje povahu scholastickej diskusie o univerzáliách.

Z Aristotela a jeho ambivalentného vzťahu k Platónovi vyšiel Porfýrios (232 – 304), ktorý napísal Úvod (*Eisagoge/Isagoge*) k Aristotelovým *Kategóriám*. V ňom sformuloval tri otázky, na ktoré neodpovedal: „Predovšetkým upozorňujem, že sa zdržím výkladu o tom, (i) či rody a druhy existujú alebo spočívajú iba v predstavách, a v prípade, že existujú (ii) či sú telesné alebo netelesné a (iii) či sú oddelené od vecí vnímateľných zmyslami, či existujú v týchto veciach a na nich. Tento problém je totiž veľmi hlboký a vyžaduje väčšie skúmanie.“³

Tieto otázky mohli vzniknúť práve z aristotelovsko-platónskej konfrontácie telesného (peripatetický postoj) s netelesným (platónsky postoj). Prvá a tretia otázka svedčia o Porfýriovej snahe uviesť do súladu učenie Platóna a Aristotela, resp. že čítal Aristotela platonizujúcim spôsobom. Jednu z alternatív týchto otázok možno vždy označiť za platónsku.

Ak bude v odpovedi na prvú otázku platiť, že druhy a rody existujú nezávisle na našich predstavách, je to riešenie platónske.

Ak povieme, že **rody a druhy existujú formálne iba v našej duši, je to riešenie**, ktoré sa v dejinách filozofie presadilo ako **aristotelovské**.

Ak existujú rody a druhy oddelene od zmyslovo vnímateľných vecí, máme do činenia s platónskou teóriou. Ak sa rody a druhy nachádzajú vo veciach, je to aristotelovská teória.

Porfýrios vytvoril pre neskorých antických novoplatonikov priestor pre široko prijímanú teóriu o **trojakom stave všeobecného**, ktorú asi sformuloval Ammónios Hermeiún (asi 440 – 517). Jedným je stav, keď sú **rody a druhy oddelené od jednotlivín** – v stredoveku ako tvrdenie o existencii univerzálií pred vecami (*universale ante rem*). Do

---

³ Porfýrios (232 – 304) bol Plotinovým žiakom. *Eisagogé* napísal na požiadavku Chrysaoria, svojho žiaka, ktorý práve čítal Aristotelovo dielo *Kategórie*. *Eisagogé* má sedemnášť kapitol, v ktorých Porfýrios pojednáva o rode, druhu, rozdiely, vlastnosti a akcidente. Svojimi otázkami v tomto diele, na ktoré nedal odpoveď, dal Porfýrios základ pre vznik sporu o existenciu univerzálií, t. j. všeobecných pojmov.

stredoveku sa tento názor dostal cez Augustína, ktorý tvrdil, že „všeobecné pred vecou“ sú ideí mysle Božej.

Iný stav – **rody a druhy môžu existovať v jednotlivých veciach** – v stredoveku = universale in re. Tretia otázka Porfýria bola v stredoveku riešená odpoveďou „**všeobecné sa nachádza po veci (universale post rem)**“.

Alexander z Afrodiziady (koniec 2. a zač. 3. st.) - univerzalita = akcidentálna modifikácia prirodzenosti ako takej. Túto myšlienku rozpracoval Avicenna: esencia/bytnosť (absolútne uvažovaná prirodzenosť vecí) je tvorená iba esenciálnymi (resp. kviditatívnymi) charakteristikami; univerzalita a singularita, jednota a mnohosť k nej pristupujú zvonka ako jej akcidenty.

Avicenna: prirodzenosti je vlastné bytie, nie jednota. To viedlo v 13. st. k rozkvetu rôznych verzií umierneného realizmu.

Historické míľniky problematiky

Tému univerzálií v scholastike, vymedzenej rokmi 1100 – 1500, t. j. vo vrcholnej scholastike, možno rozdeliť do štyroch etáp, ktoré zodpovedajú jednotlivým storočiam:

1. Utváranie témy – 12. storočie; ako východiskový text chýba Aristotelova *Metafyzika* a komentáre k Aristotelovým dielam od Avicennu a Averroa. K dispozícii sú tzv. logica vetus (Boëthiove preklady a komentáre Aristotelových Kategórií, O vyjadrovaní, Porfýriova Isagogé a Liber sex principiorum, anonymný komentár k posledným šiestim Aristotelovým kategóriám). Prevládal nominalizmus a platónsko-aristotelovský realizmus = imanentný platonizmus, podľa ktorého všeobecné skutočne existuje vo veciach. Buď všeobecné (univerzále) ako substancia existuje aktuálne v jednotlivinách ako spoločná prirodzenosť a k individuácii dochádza prostredníctvom akcidentov alebo sa všeobecné chápe ako „závan zvuku“ (flatus vocis – Roscellinus z Compiègne. Imanentne platónske koncepcie sú často motivované teologicky, napr. výkladom prenosu dedičného hriechu: to, čo bolo týmto hriechom zasiahnuté nebola individuálna prirodzenosť Adama, ale ľudská prirodzenosť ako taká. Alebo výkladom spoločnej božej prirodzenosti pre tri božské osoby prostredníctvom aktuálnej univerzálnej prirodzenosti. Vrcholom tohto obdobia je dielo Pierra Abélarda, podľa ktorého je základom reprezentácie všeobecných termínov komplexný celok (pre Sokrata je to „byť človekom“).
2. Prechodné obdobie. 13. storočie – umiernené realistické koncepcie. Charakteristické znaky obdobia: recepcia a kristianizácia Aristotela – vznik *via antiqua* stredovekej

scholastiky. Texty: Aristotelove diela + arabské komentáre k nim. Akceptovanie Avicennovej (Ibn Sínovej) teórie: esencia v absolútnom zmysle slova nie je ani jedna, ani mnohá, ani všeobecná, ani jednotlivá, ale patria k nej iba jej kviditné znaky (quiditas – čososť). T. Akvinský (1225 – 1274) a Ján Duns Scotus (asi 1266 – 1308) ju interpretovali odlišne.

Akvinský: substancia je iba takým spôsobom jestvujúcna, ktoré má samo v sebe princíp onoho spôsobu bytia, ktorý substancia reprezentuje. Substancia je jestvujúcna per se nie preto, že je príčinou svojho bytia, ale preto, že je príčinou určitého spôsobu bytia. Existuje iba jediná substancia, ktorá nie je iba esse per se, ale tiež esse a se, t. j. je bytím samým. Je ňou Boh.

Duns Scotus: jestvujúcno nie je iba to, čo je, ale i to, čo nie je a byť môže. Jestvujúcno je to, čomu neodporuje byť. Essentia a existentia sú dva spôsoby uchopenia jestvujúcna. Jestvujúcno stotožnil s esenciou, s možnosťou byť.

3. Znovuzrodenie nominalizmu a krajná realistická kritika. 14. storočie – ontologická a epistemologická jednoduchosť; nástup *via moderna*. Popri nominalizme stále existuje vplyvná *via antiqua*, ku ktorej patria žiaci Tomáša Akvinského, Alberta Veľkého a Duns Scota. Kritika scotistickej koncepcie formálnej dištinkcie Viliama Ockhama (asi 1287 – 1347) – všeobecné pojmy sú mentálnymi aktmi (nie sú to fiktívne obrazy), ktoré nerozlišene reprezentujú jednotliviny. Dôraz na logicko-sémantickú povahu problému všeobecného a s ňou spojené témy, napr. teórie znaku a intencionality. Teória supozície (termín referuje k tomu, čo označuje = personálna supozícia; termín zastupuje sám seba = materiálna supozícia).
4. Dogmatický spor škôl. 15. storočie – problém existencie všeobecného možno skúmať iba v oblasti politickej a etickej praxe. Spor medzi nominalistami a realistami vrcholí ediktom francúzskeho kráľa Ľudovíta XI. V roku 1474, ktorým zakázal učenie Viliama Ockhama, Jána Buridana a ďalších tzv. terministov. Odporúčal študovať Akvinského, Alberta Veľkého, Duns Scota. Trval do roku 1481. Koncom 15. st. nominalizmus znova prevláda na parížskej univerzite.

Príloha

Porfýriov strom

Kontext: bytie v stredovekej filozofii; ťažkosti s definovaním bytia Poznámka: čo je to definícia? Keď chceme definovať nejakú vec, (žena) hľadáme najbližší vyšší rod (človek) a pripojíme k nemu druhové rozlíšenie (mladá), ktoré pomáha vyčleniť také vlastnosti, ktoré

nám dovoľujú mať o skúmanej veci práve pojem žena. Takto dostaneme definíciu „mladej ženy“. Tzn., že je nevyhnutné správne rozlíšiť, čo je rod a čo je druh, z ktorých sa odvodzujú druhové rozdiely. Takéto definovanie objavil a určil pre stredovekú filozofiu novoplatónsky mysliteľ Porfýrios (234 – 305). Pokúsil sa podľa tejto definície usporiadať aj definičné obory celej skutočnosti. Tomuto usporiadaniu sa obrazne hovorí Porfýriov strom:

Substancia

Nehmotná a hmotná

teleso

oživené

živá bytosť

živočích

rozumný

človek

Ako to čítať? Keď to čítame zdola, tak potom: človek je rozumný živočích, ktorý je živou bytosťou, oživeným telesom, t. j. hmotnou substanciou.

Z toho vyplýva, ako je každý pojem začlenený pod nadradený pojem vyšší a v jeho rámci k ďalšej špecifikácii (napríklad živá bytosť je oživené teleso).

Literatúra

PORPHYRY: *Introduction (or Isagoge) to the logical Categories of Aristotle* (1853) vol. 2. pp. 609-633. Dostupné na:

http://www.tertullian.org/fathers/porphyry_isagogue_02_translation.htm

HEIDER, D.: Úvod do problematiky univerzálií v prvej a druhej scholastice. In Heider, D. – Svoboda, D. (eds.): *Univerzálie ve scholastice*. In *Studia Neoaristotelica. A Journal of Analytical Scholasticism*. (Časopis pro analytickou scholastiku.) Supplementum I– 2012. České Budějovice: Jihočeská univerzita 2012, s. 11 – 30.

DE VRIES, J.: *Základní pojmy scholastiky*. Praha: Rezek 1983.